

جایگاه آموزش روزنامه‌نگاری در فرآیند توسعه و سایل ارتباط جمعی در ایران

• دکتر کاظم معتمدنژاد

استاد علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی

چکیده:

آموزش روزنامه‌نگاری و رشته‌های مرتبط، از اوایل قرن بیستم به دنبال توسعه مطبوعات و پیدایش و گسترش سینما و رادیو و تلویزیون و سایر فناوری‌های نوین ارتباطی، رو به پیشرفت و گسترش گذاشته است. آموزش اولین دوره روزنامه‌نگاری در ایران به آخرین سال سلطنت رضاشاه پهلوی مربوط می‌شود. از آن دوره به بعد تجربیات جسته و گریخته‌ای در زمینه آموزش حوزه مورد بحث تا سال ۱۳۶۸ انجام پذیرفت. در سال ۱۳۶۸ اولین دوره کارشناسی علوم ارتباطات اجتماعی در دانشگاه علامه طباطبایی و سپس کارشناسی ارشد علوم ارتباطات در سال ۱۳۷۵ فعالیت مستمر خود را آغاز کردند که در مقاله بطور مفصل به آن پرداخته شده است. در ادامه به بررسی سند توسعه مطبوعات کشور و بیان اهداف، تهدیدها، فرصت‌ها و توانایی‌ها، محورهای اجرایی مندرج در سند مذکور پرداخته‌ایم که در سال ۱۳۸۳ تدوین شده است.

کلیدواژه‌ها: روزنامه‌نگاری، ارتباطات اجتماعی، آموزش، سند توسعه مطبوعات کشور

در این مقاله به بررسی سیر تحول آموزش ارتباطات و روزنامه‌نگاری در ایران پرداخته شده است. نخستین بخش مقاله، به معرفی اجمالی و مختصر تجربه‌های آموزشی ایران در زمینه روزنامه‌نگاری و سایر شاخه‌های علوم ارتباطات در دوره‌های قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، اختصاص یافته است؛ و بخش دوم مقاله، به بررسی بازگشایی رشته روزنامه‌نگاری در ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی و دلایل توجیهی آن پرداخته شده است.

۱- تجربه‌های آموزش روزنامه‌نگاری و ارتباطات

تجربه‌های آموزش روزنامه‌نگاری و سایر شاخه‌های علوم ارتباطات در ایران، در دوره‌های قبل و بعد از انقلاب اسلامی

آموزش روزنامه‌نگاری - به‌عنوان یکی از نخستین شاخه‌های «علوم ارتباطات» - و همچنین آموزش سایر شاخه‌های آن، از اوایل قرن بیستم، به‌دنبال توسعه مطبوعات و پیدایش و گسترش سینما و رادیو و تلویزیون و سایر فناوری‌های نوین ارتباطی، رو به پیشرفت و گسترش گذاشته است. «آموزش روزنامه‌نگاری» که در دهه‌های اخیر، در اکثر کشورهای جهان، در کنار فضای عمومی مطلوب آزادی مطبوعات و سایر رسانه‌های همگانی، تأمین استقلال اقتصادی مؤسسات مطبوعاتی و رسانه‌ای و ایجاد و تقویت سازمان‌های صنفی روزنامه‌نگاران، در جهت تحکیم استقلال حرفه‌ای آنان، به‌عنوان یکی از عوامل بنیادی توسعه ارتباطات جمعی، مورد توجه قرار گرفته است، در ایران نیز از اهمیت خاصی برخوردار است.^۱

اولین تجربه آموزش علوم ارتباطات در ایران در سال ۱۳۱۹ هجری شمسی در زمینه روزنامه‌نگاری صورت گرفت

در این مقاله به بررسی سیر تحول آموزش ارتباطات و روزنامه‌نگاری در ایران پرداخته شده است

- دومین اقدام برای آموزش روزنامه‌نگاری، ۱۵ سال بعد (دهه ۱۳۳۰) با همکاری مدیران مطبوعات و دانشگاه تهران با کمک استادان آمریکایی آغاز گردید که در نهایت به گشایش کلاس‌های آزاد آموزش روزنامه‌نگاری در دانشکده حقوق انجامید.

- سومین اقدام، در دهه ۱۳۴۰ از سوی مؤسسه کیهان صورت گرفت. این مؤسسه با اعزام عده‌ای از همکاران روزنامه‌نگار و علوم سیاسی و اقتصادی این دانشگاه برای ادامه تحصیل در کشورهای غربی و راه‌اندازی «دوره آموزش عالی روزنامه‌نگاری» و تربیت متخصصان حوزه روزنامه‌نگاری، یکی از ارزشمندترین اقدامات آن دهه را انجام داد.
- موفقیت این تجربه، مدیر مؤسسه کیهان را تشویق کرد تا

را می‌توان به چهار مرحله تقسیم کرد. نخستین مرحله آن، تأسیس کلاس‌های دروس روزنامه‌نگاری سازمان پرورش افکار در آخرین سال سلطنت رضاشاه پهلوی است. دومین مرحله این تجربه‌ها، تشکیل کلاس‌های آزاد آموزش روزنامه‌نگاری در دانشگاه تهران است که در سال‌های آخر دهه ۱۳۳۰ و سال‌های اول دهه ۱۳۴۰ هجری شمسی صورت گرفت. سومین مرحله تجربه‌های مذکور، تأسیس دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، از سوی مؤسسه مطبوعاتی کیهان در سال‌های ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۹ هجری شمسی است و چهارمین مرحله آن‌ها، ایجاد دوره جدید کارشناسی (لیسانس) علوم ارتباطات اجتماعی با دوشاخه روزنامه‌نگاری و روابط عمومی در دانشگاه علامه طباطبائی (در سال ۱۳۶۸ هجری شمسی)، کارشناسی ارشد (فوق لیسانس) علوم ارتباطات اجتماعی (در سال ۱۳۶۹) و دکترای علوم ارتباطات (در سال ۱۳۷۵ هجری شمسی) در همان دانشگاه است که به بازگشایی دانشکده مستقل علوم ارتباطات، با سه رشته روزنامه‌نگاری، روابط عمومی و مطالعات ارتباطی و فناوری اطلاعات (در سال ۱۳۸۳ هجری شمسی)، در دانشگاه یادشده منتهی گردید.

- اولین تجربه آموزش علوم ارتباطات در ایران در سال ۱۳۱۹ هجری شمسی در زمینه روزنامه‌نگاری صورت گرفت. در این سال با همکاری «سازمان پرورش افکار» و دانشگاه تهران، یک دوره روزنامه‌نگاری در دانشگاه حقوق این دانشگاه دایر گردید. فعالیت این دوره، چند ماه بیشتر طول نکشید و با حوادث شهریور ۱۳۲۰ و سقوط رضا شاه، اولین تجربه آموزش روزنامه‌نگاری در ایران متوقف شد.

ایران بود. نویسنده این مقاله، معاونت آموزشی و پژوهشی و دکتر ابوالقاسم منصفی، معاونت اداری و مالی دانشکده را به عهده داشت و مدیریت دبیرخانه آن با مرحوم سرهنگ غلامرضا نجاتی، مترجم و نویسنده سیاسی معروف بود. دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، از چند گروه آموزشی، شامل «گروه روزنامه‌نگاری» با ریاست دکتر صدرالدین الهی، «گروه روابط عمومی» با ریاست مرحوم دکتر حمید نطقی، «گروه مترجمی»، با ریاست دکتر حسین الهی قمشاهی، و گروه «مدیریت»، با ریاست دکتر احمد طلوع‌شمس برخوردار بود. از پاییز ۱۳۵۶ تا پاییز ۱۳۵۹، ریاست دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی به عهده نویسنده قرار داشت. در جریان انقلاب اسلامی و پس از پیروزی انقلاب، برخی از مسئولان گروه‌های آموزشی و مسئولان اداری کنار رفتند و بعضی به کشورهای خارج مسافرت کردند. مرحوم دکتر حمید نطقی، تا زمانی که بیمار نشده بود، صمیمانه به همکاری‌های خود ادامه می‌داد و دکتر نعیم بدیعی که پس از پایان تحصیلات خود در آمریکا در سال ۱۳۵۸ به ایران مراجعت کرد، از زمان بازگشایی دانشگاه‌ها در سال ۱۳۶۲، ریاست گروه ارتباطات اجتماعی را به عهده گرفت و مدت ۱۸ سال با علاقه و پشتکار فراوان این مسئولیت را حفظ کرد و به احیای استقلال دانشکده کمک‌های فراوانی نمود. در دوره بعد از پیروزی انقلاب، آقای دکتر مهدی محسنیان‌راد که از زمان دانشجویی در دانشکده، ریاست مرکز تحقیقات آن را به عهده داشت، به همکاری‌های آموزشی و پژوهشی صمیمانه خود ادامه داد.

ب. ایجاد گرایش ارتباطات اجتماعی

پس از آغاز انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۵۹ هجری شمسی و تعطیلی دانشگاه‌ها، فعالیت آموزشی این دانشکده نیز متوقف شد و در سال ۱۳۶۱، همزمان با تدوین برنامه‌های جدید برای بازگشایی دانشگاه‌ها از سوی ستاد انقلاب فرهنگی، دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی عملاً منحل گردید. هنگام تهیه و تدوین برنامه‌های نوگشایی دوره‌های لیسانس دانشگاه‌های کشور در زمستان ۱۳۶۱، مسئولان گروه علوم انسانی ستاد انقلاب فرهنگی، ضمن جلسات مشترک با اعضای هیأت علمی دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، که برنامه دوره لیسانس ارتباطات اجتماعی با دو گرایش «روزنامه‌نگاری» و «روابط عمومی» و شاخه‌های تخصصی آنها را آماده کرده بودند، یادآوری می‌نمودند که چون تصمیم گرفته شده است «ارتباطات اجتماعی» به عنوان یک رشته کاربردی در قالب

برای تأسیس یک دانشکده مستقل و تربیت نیروی انسانی متخصص وسایل ارتباط جمعی در سطح مملکت، از شورای مرکزی دانشگاه‌ها، که در آن، زمان و پیش از تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی، در وزارت فرهنگ وقت (وزارت آموزش و پرورش کنونی) مستقر بود، موافقت کسب کند. شورای مرکزی دانشگاه‌ها پس از چندین ماه بحث و بررسی سرانجام در بهمن‌ماه ۱۳۴۵ شمسی، با واگذاری امتیاز تأسیس «موسسه عالی مطبوعات و روابط عمومی» به روزنامه کیهان موافقت کرد که می‌توان از آن به‌عنوان چهارمین اقدام مؤثر در زمینه آموزش روزنامه‌نگاری و رشته‌های وابسته نام برد. این مؤسسه از پاییز سال بعد با پذیرش دانشجو در دوره‌های لیسانس روزنامه‌نگاری، روابط عمومی و تبلیغات، فیلمبرداری و عکاسی، و مترجمی، شروع به فعالیت کرد. در خرداد ۱۳۵۰ شمسی، همزمان با پایان تحصیلات نخستین دانشجویان دوره لیسانس، نام این موسسه عالی، به «دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی» تغییر نام یافت.

– در سال‌های بعد، با تأسیس «مدرسه عالی تلویزیون و سینما»، از سوی سازمان رادیو و تلویزیون ملی ایران، که ابتدا فقط دارای یک دوره فوق دیپلم امور فنی بود و سپس در دوره فوق لیسانس «تحقیق در ارتباط جمعی» را هم ایجاد نمود، برنامه‌های آموزشی ارتباطات، دامنه گسترده‌تری پیدا کردند. ایجاد پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران» که در سال ۱۳۵۵ به وسیله سازمان مذکور و با همکاری سازمان برنامه، به مدیریت دکتر مجید تهرانیان، صورت گرفت نیز نخستین کوشش مهم مملکتی در جهت توسعه و پیشرفت پژوهش‌های ارتباطی به‌شمار می‌رفت.

الف. فعالیت‌های دانشکده تا زمان انقلاب

و پس از انقلاب

دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، در آخرین سال‌های پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، به فعالیت‌های آموزشی خود برای تربیت متخصصان مورد نیاز کشور در رشته‌های «روزنامه‌نگاری»، «روابط عمومی»، «مترجمی» و «مدیریت» ادامه داد و در کنار آن به چاپ یک مجموعه انتشارات، که تا سال ۱۳۵۷ بیش از ۳۰ جلد کتاب درسی تخصصی را در بر می‌گرفت، تولید چند فیلم مستند سینمایی، انجام طرح‌های پژوهشی و انتشار یک نشریه تجربی به نام «پیام ارتباطات» نیز اقدام کرد. ریاست دانشکده مذکور از زمان تأسیس تا سال ۱۳۵۶ به عهده دکتر علی اردلان، وزیر سابق امور خارجه

گسترده علوم اجتماعی دایر گردد، بنابراین برنامه آموزشی آن، تنها به صورت یک گرایش اختصاصی از لیسانس علوم اجتماعی، مورد تصویب قرار خواهد گرفت. به این ترتیب، در مرحله نهایی، از میان حدود ۸۰ واحد درسی تخصصی، که برای ارتباطات اجتماعی در زمینه‌های روزنامه‌نگاری و روابط عمومی در نظر گرفته شده بودند، با توجه به آخرین تصمیم گروه علوم انسانی ستاد انقلاب فرهنگی دایر بر عدم ضرورت دروس روابط عمومی و حذف آنها، تنها در حدود ۴۰ واحد درسی برای گرایش ارتباطات اجتماعی، - با توجه بیشتر به نیازهای روزنامه‌نگاری اختصاص یافتند. به این ترتیب، از مهرماه ۱۳۶۲، که برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها پس از سه سال توقف از سر گرفته شدند، به جای آموزش دروس تخصصی دوره‌های لیسانس «روزنامه‌نگاری» و «روابط عمومی» تنها به آموزش ۳۸ واحد دروس گرایش «ارتباطات اجتماعی» پرداخته شد و از آن زمان تا مدت چند سال، برنامه آموزشی گرایش مذکور در قالب لیسانس علوم اجتماعی در محل دانشکده علوم اجتماعی علامه طباطبایی، که محل سابق دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی بود، ادامه یافت.

نیاز این رشته، به زودی ضرورت تأسیس دوره دکتری علوم ارتباطات نیز مورد توجه همکاران علمی بسیار معدود تدریس کننده در دوره کارشناسی ارشد قرار گرفت و با پشتیبانی ریاست وقت دانشگاه علامه طباطبایی و همکاری و کمک ویژه وزیر وقت فرهنگ و آموزش عالی، امکان مطالعه و تحقیق درباره برنامه‌های آموزشی دوره دکتری علوم ارتباطات کشورهای پیشرفته و تهیه و تدوین برنامه آموزشی مناسب این دوره منطبق با نیازهای خاص ایران فراهم گردید. برنامه آموزشی پیشنهادی گروه علوم ارتباطات اجتماعی برای دوره دکتری این رشته در زمستان ۱۳۷۲، پس از تأیید شورای دانشگاه علامه طباطبایی، برای تصویب به وزارت فرهنگ و آموزش عالی ارائه شد و بعد از دو سال بحث و بررسی، در دی ماه ۱۳۷۴ از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی تصویب گردید و به دنبال برگزاری نخستین آزمون گزینش دانشجو، در این دوره در اردیبهشت ۱۳۷۵، کلاس‌های درس آن در مهرماه همان سال، با مراسم خاصی در محل دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی (محل سابق دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی)، افتتاح شد.

پ. احیای استقلال رشته علوم ارتباطات اجتماعی

پس از آن، کوشش‌های اعضای هیأت علمی گروه آموزش «ارتباطات اجتماعی» برای تجدید نظر در برنامه آموزشی گرایش یاد شده و استقلال مجدد رشته «علوم ارتباطات اجتماعی» دنبال شدند. سرانجام در سال ۱۳۶۸، برنامه آموزشی پیشنهادی این گروه برای تأسیس دوره کارشناسی (لیسانس) علوم ارتباطات اجتماعی با دو شاخه «روزنامه‌نگاری» و «روابط عمومی»، از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی به تصویب رسید و به دنبال آن، برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد (فوق لیسانس) علوم ارتباطات اجتماعی نیز از طرف شورای مذکور تصویب گردید و از سال ۱۳۶۹ با پذیرش دانشجو به طور مستقل برای دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد علوم ارتباطات اجتماعی، گام‌های جدیدی در راه گسترش و پیشرفت این رشته برداشته شدند.

ت. بازگشایی رشته روزنامه‌نگاری و دلایل توجیهی آن

در مقدمه توجیهی بازگشایی دوره کارشناسی رشته روزنامه‌نگاری و برنامه آموزشی آن، که در سال ۱۳۸۳ هجری شمسی، به پیشنهاد گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی، از سوی شورای گسترش آموزش عالی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به تصویب رسیده است، درباره این دوره چنین گفته شده است:

«... بنا به ضرورت تحول در نظام آموزش عالی کشور، نقش روزافزون فن‌آوری‌های ارتباطی در روابط اجتماعی داخلی و بین‌المللی و با توجه به اهمیت و جایگاه علوم ارتباطات در بین رشته‌های مختلف علوم اجتماعی، طرح تربیت کارشناسانی ورزیده در رشته روزنامه‌نگاری، در نظام آموزش عالی در سطح کارشناسی، تهیه و تدوین گردیده است...»^۳

مقدمه مذکور، راجع به تعریف و هدف برنامه آموزشی دوره کارشناسی روزنامه‌نگاری، بر نکات زیر تأکید گذاشته است:

«... با توجه به نقش تاریخی روزنامه‌نگاری در اطلاع‌رسانی، هشیارسازی و آگاهی بخشی و نیز باتوجه به تحولات چشمگیر در حوزه فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و پیچیده شدن مناسبات اجتماعی و ضرورت برقراری

برجسته نشریه‌های دوره‌ای در گسترش و آموزش گفتارهای منطقی و اصولی در مورد مسائل سیاسی و اجتماعی و آشنا کردن افراد با حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی و فراهم آوردن زمینه‌های مناسب برای برخورد و تضارب آراء و عقاید و عرضه نوآوری‌ها و توسعه سیاسی، چنین گفته شده است: «...در سالهای اخیر مطبوعات کشور علاوه بر رشد کمی، رشد کیفی را نیز تجربه کرده‌اند.

تکنرگرایی و افزایش اعتماد مردم، فاصله گرفتن از نظام رسانه‌ای تک‌صدایی و حرکت به سمت نظام مسئولیت اجتماعی، افزایش دامنه اطلاع‌رسانی، محدودشدن دامنه موضوعات ممنوعه، پرداختن به مسائل و موضوعات مورد علاقه جامعه، افزایش کیفیت انتقادی مطبوعات و ایفای وظایف نظارتی، گشودن نگرش جدید در طرح موضوعات جامعه، مهم‌ترین شاخصه‌های مؤید رشد کیفی مطبوعات، در این دوره بوده است...»

در پی مقدمه مذکور، با اشاره به چشم‌انداز موقعیت مطبوعات در کشور و شاخص‌های توسعه و چالش‌های موجود در عرصه مطبوعات، «رسالت» وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در زمینه توسعه مطبوعات مطرح شده است و در این باره، بر نقش خاص آن در «... سیاست‌گذاری و هدایت قانونمند و همچنین حمایت از مطبوعات و نظارت بر فعالیت آزادانه آن‌ها، تقویت استقلال اقتصادی و خوداتکایی مطبوعات، کمک به ارتقای دانش حرفه‌ای و فنی و معیارهای اخلاقی مطبوعات، تأمین استقلال حرفه‌ای و امنیت شغلی روزنامه‌نگاران، به منظور توسعه آگاهی و دانایی در جامعه و دسترسی آزادانه عموم شهروندان به اطلاعات و دانش...»، تأکید گردیده است.

سپس در بررسی «چشم‌انداز» مورد نظر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، «... نظارت بر مطبوعات با مشارکت انجمن‌ها و نهادهای صنفی و حرفه‌ای و به‌ویژه شورای عالی رسانه‌ها... تثبیت شرایط فعالیت آزادانه مطبوعات، انتشار نشریات براساس نظام اعلام‌نامه یا نظام ثبت و بدون ضرورت اخذ مجوز... تقویت پای‌بندی به اخلاق حرفه‌ای در میان روزنامه‌نگاران و اصحاب مطبوعات... تقویت جایگاه نشریات مستقل، آزاد و کثرت‌گرا، کمک به مطبوعات برای دستیابی به استقلال اقتصادی و نهادینه شدن فعالیت مطبوعاتی به عنوان یک فعالیت فرهنگی - اقتصادی...، کمک به آموزش و ارتقای کیفی نیروی شاغل در مطبوعات و ارتقای معیشتی آنان، تأمین امنیت شغلی روزنامه‌نگاران و ارتقای شأن اجتماعی حرفه روزنامه‌نگاری... و کمک به

ارتباطات بسامان، میان دولت و جامعه، در سطح‌های ملی و بین‌المللی، تشکیل رشته روزنامه‌نگاری در دوره کارشناسی پیشنهاد شده است...»^۴

سپس با اشاره به ضرورت و اهمیت این رشته، تأکید گردیده است که «تخصصی شدن روزنامه‌نگاری به عنوان یک حرفه ارتباطی و نقش آن در توسعه ملی و ارتباطات بین‌المللی، به ضرورت تربیت نیروی متخصص در این رشته را ایجاب می‌نماید...»^۵

در پایان مقدمه مذکور، بر توانایی‌ها و مهارت‌های دانش‌آموختگان این رشته، تأکید شده است و خاطر نشان گردیده است که «... برنامه‌ریزی رشته روزنامه‌نگاری با توجه به نیازهای مبرم کشور جهت تربیت نیروهای متخصص برای خبرگزاری‌ها، مطبوعات، رادیو و تلویزیون و فعالیت‌های وابسته‌های مطبوعاتی در رسانه‌های الکترونیکی، صورت گرفته است...»^۶

در زمینه ضرورت هماهنگی برنامه‌های آموزشی روزنامه‌نگاری با سایر عوامل بیندای توسعه مطبوعات و رسانه‌های همگانی دیگر، می‌توان به معیارها و ضابطه‌های مطلوبی که در سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۴ تا ۱۴۰۴ هجری شمسی)، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و به‌ویژه «سند توسعه مطبوعات»، مورد توجه قرار گرفته‌اند، استناد کرد و ابراز امیدواری نمود که در آینده نزدیک برای از میان برداشته شدن موانع توسعه وسایل ارتباط جمعی، اقدام‌های مهمی صورت گیرند.

۲. بررسی سند توسعه مطبوعات کشور

در «سند توسعه مطبوعات» کشور، که در سال ۱۳۸۳ بر اساس برنامه چشم‌انداز بیست ساله، از سوی معاونت مطبوعاتی و تبلیغاتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهیه و تدوین شده و در تاریخ ۱۳۸۴/۵/۱۱، به تصویب هیئت وزیران رسیده است، رسالت‌ها، هدف‌ها و سیاست‌های جالب توجهی در مورد چگونگی پیشرفت و گسترش مطبوعات مطرح گردیده‌اند و کوشش‌های اجرایی مربوط به آن‌ها می‌توانند مشکلات و مسائل موجود در زمینه انطباق نظام حقوقی مطبوعات و سایر وسایل ارتباط جمعی با معیارهای حقوقی بین‌المللی را کاهش دهند.

برای شناخت محتوای سند مذکور، در این جا خلاصه‌ای از مطالب مندرج در آن، ارائه می‌شود.

در مقدمه «سند توسعه مطبوعات»، پس از تأکید بر نقش

رسالت‌ها، هدف‌ها و سیاست‌های جالب توجهی در مورد چگونگی پیشرفت و گسترش مطبوعات مطرح گردیده‌اند و کوشش‌های اجرایی مربوط به آن‌ها می‌توانند مشکلات و مسائل موجود در زمینه انطباق نظام حقوقی مطبوعات و سایر وسایل ارتباط جمعی با معیارهای حقوقی بین‌المللی را کاهش دهند

تیبین و شفافسازی نقش مطبوعات در توسعه کشور...» مورد تأکید قرار گرفته‌اند.^۷

اهداف مورد توجه در زمینه توسعه مطبوعات

در زمینه «اهداف» طرف توجه در «سند توسعه مطبوعات» از «... کاهش تصدی‌گری دولت در بخش مطبوعات، گسترش آزادی بیان و مطبوعات و حراست از آن و نیز توسعه حق دسترسی آزادانه روزنامه‌نگاران و عموم شهروندان به اطلاعات، اخبار، و آگاهی‌ها، تامین استقلال حرفه‌ای و امنیت شغلی روزنامه‌نگاران، تقویت و ارتقای جایگاه مطبوعات ایران در محیط بین‌المللی...» افزایش شمارگان مطبوعات و تقویت اعتماد عمومی به مطبوعات... تقویت پای‌بندی علمی به صداقت خبری، انصاف، حرمت‌گذاری، احترام و ادب انسانی، داوری عالمانه و دیگر معیارهای اخلاقی...» سخن گفته شده است.

به دنبال هدف‌ها، چشم‌اندازها و سیاست‌های یادشده، حوزه‌های وسیع و متنوع تأثیر مطبوعات، شامل مخاطبان (با تأکید بر ضرورت توسعه مطبوعات مستقل و متکثر)، روزنامه‌نگاران (با تأکید بر افزایش کیفیت کار و امنیت شغلی روزنامه‌نگاران، شکل‌گیری سنت حرفه‌ای مطبوعات و توانایی روزنامه‌نگاران برای رقابت در عرصه بین‌المللی) و مؤسسات مطبوعاتی (با تأکید بر این که مؤسسات مطبوعاتی، مؤسسات خدمات اجتماعی‌اند و با مؤسسات تجاری و اقتصادی متفاوتند)، تشکل‌های حرفه‌ای و صنفی روزنامه‌نگاری، که توسط روزنامه‌نگاران، مدیران نشریات، عکاسان مطبوعاتی و مانند آن‌ها ایجاد می‌شوند، معرفی گردیده‌اند و در کنار آن‌ها، مسائل مربوط به تولید کاغذ، چاپخانه، توزیع و پخش فنی مطبوعات، «مدیران و سیاست‌گذاران مطبوعات»، «محیط بین‌المللی»، «تکیه بر ضرورت ایجاد زمینه برای مفاهیم رسانه‌های بین‌المللی و تقویت منابع خبری داخلی و مقابله با اخبار کذب و شایعه‌ها» و «دولت» (با تأکید بر نقش آن به عنوان سیاست‌گذار و برنامه‌ریز توسعه مطبوعات و خبرگزاری‌ها و جریان آزاد اطلاعات)، مطرح شده‌اند.^۸

تهدیدها و مخاطره‌ها

سپس در ادامه مطالب مندرج در سند مذکور، «تهدیدات و مخاطرات» مربوط به بخش مطبوعات، در حوزه‌های متعدد «حمایت»، «نظام مطبوعاتی»، «رواج خودسانسوری»، «اخلاقی»، «توسعه»، «محتوا و جامعه»، «زیربنها»،

«انتشار نشریات»، «مخاطبان»، «سیاست» و «حقوق»، عنوان گردیده‌اند و درباره آن‌ها، به ترتیب، از «اعمال فشار سیاسی دائمی بر مدیران در مورد توزیع یارانه‌ها»، «درگیری مدیران در مشاجرات سیاسی و جدل‌های مطبوعاتی»، «غلبه سیاست‌زدگی بر کار حرفه‌ای»، «خطر بروز فساد مالی و اخلاقی در عدول از وظایف حرفه‌ای» و «فقدان میثاق اصول اخلاق حرفه‌ای تصویب شده»، «کمبود نیروی انسانی متخصص»، «پایین بودن تیراژ، به ویژه به سبب عدم انطباق محتویات نشریات با نیازها و خواست‌های خوانندگان»، «گرانی مطبوعات»، «رشد بیش از حد نشریات دولتی در رقابت با بخش خصوصی»، «سیاسی شدن گرایش‌های فرهنگی»، «ضعف ساختار سیاسی در فهم سریع تحولات و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و مقاومت در برابر آن»، «امکان تک صدایی شدن مطبوعات و محروم ماندن حاکمیت از نقد و نظارت همگانی»، «وجود شکاف روانی بین حاکمیت و مطبوعات یا واگرایی بین آنها عدم شفافیت سیاست‌های مطبوعاتی یا وجود برخی سیاست‌های نانوخته»، «توسعه نیافتگی حقوق مطبوعات»، «تأکید بر نظام تأمینی و پیش‌گیری (صدور مجوز و...)» در مقررات موجود و عدم توجه به کارآمدی نظام تنبیهی و تعقیبی برای جرایم مطبوعاتی و «توسعه نیافتگی حقوق مالکیت معنوی...» نام برده شده‌اند.^۹

فرصت‌ها و توانایی‌ها

در بخش بعدی سند توسعه مطبوعات، با عنوان فرصت‌ها و توانایی‌ها، مهم‌ترین تحولات پدید آمده در عرصه مطبوعات طی دهه اخیر، به ترتیب زیر معرفی شده‌اند:

- ۱- گرایش روبه رشد اشتغال به امور مطبوعات و رسانه‌ها در بین نسل جوان و خلاق
- ۲- شکل‌گیری رقابت رسانه‌ای بین مطبوعات
- ۳- مطالبه دانایی و گردش آزاد اطلاعات به عنوان یک خواسته اساسی در جامعه
- ۴- وجود گفتمان‌های سیاسی متکثر
- ۵- گسترش طیف تولیدکنندگان و دست‌اندرکاران حوزه مطبوعات
- ۶- افزایش تنوع در مطبوعات و افزایش قدرت انتخاب مخاطبان
- ۷- شکل‌گیری هویت صنفی و تعامل با مطبوعات
- ۸- پیگیری مطالبات مشترک حرفه‌ای توسط روزنامه‌نگاران

هدف ایجاد «شورای عالی رسانه‌ها» در «سند توسعه مطبوعات»
«... کمک به برخورداری هرچه بیشتر همگان از حق دسترسی به اطلاعات، در جهت حمایت و حراست از آزادی و استقلال مطبوعات، اعتلا و ارتقای استانداردها و معیارهای تخصصی کار و فعالیت روزنامه‌نگاری، تأمین و تضمین مسئولیت اجتماعی روزنامه‌نگاران و احترام آنان به اصول اخلاقی این حرفه...» ذکر شده است

۹- شکل‌گیری انجمن‌ها و نهادهای صنفی و حرفه‌ای مطبوعات و روزنامه‌نگاران
 ۱۰- ایفای نقش ارتباطی مطبوعات در بحران‌های سیاسی
 ۱۱- افزایش دسترسی همگانی به اطلاعات
 ۱۲- ارتقای سطح مطالبات اجتماعی در حوزه مطبوعات و آزادی بیان
 ۱۳- فاصله‌گیری مطبوعات از نظام هنجاری اقتدارگرا و حرکت به سمت نظام هنجاری مسئولیت اجتماعی
 ۱۴- افزایش نسبی گرایش عمومی به مطالعه مطبوعات
 ۱۵- ارتقاء و انباشت تجربه طولانی کار مطبوعاتی در حافظه و ذهنیت اهالی مطبوعات»^۱.

محورهای اجرایی

در آخرین بخش سند مذکور درباره «محورهای اجرایی»، خاطرنشان شده است که بیشتر اهداف و سیاست‌های موردنظر در این سند، با «حمایت و پیگیری سطوح عالی تصمیم‌گیری فرهنگی، رسانه‌ای و مطبوعاتی و توجه ویژه بخش اجرایی حوزه در طی سال‌های اجرای برنامه چهارم توسعه، قابل حصول است...». اما موارد مندرج در زیر، به توجه ویژه‌ای در سطح حاکمیت و تصمیم‌گیری عالی نظام، نیازمند است و «... این امر مستلزم رسیدن به توافق و اجماع حداقلی مقامات عالی رتبه نظام، جناح‌ها و احزاب سیاسی و دستگاه‌های اجرایی و نظارتی درباره نقش، جایگاه و کارکرد مطبوعات در توسعه کشور است...»^۲
 «محورهای اجرایی» طرف توجه در «سند توسعه مطبوعات»، هشت بند را در بر می‌گیرند که بندهای یکم تا چهارم آن، به ترتیب زمینه‌های مهم زیر را شامل می‌شوند:

۱. تدوین نظام حقوقی جامع رسانه‌ها

برای تدوین نظام حقوقی رسانه‌ها، ضرورت توافق سه گروه استادان و متخصصان ارتباط جمعی، روزنامه‌نگاران و دست‌اندرکاران اجرایی، درباره چارچوب مناسب این نظام و سپس سپردن مسئولیت تدوین نظام مذکور با رویکردهای یکپارچه و منسجم درمورد تمام رسانه‌ها، به گروهی منتخب از سوی سه حوزه یاد شده، مورد تأکید قرار گرفته است.

۲. تشکیل شورای عالی رسانه‌ها

هدف ایجاد «شورای عالی رسانه‌ها»، در «سند توسعه مطبوعات»، «... کمک به برخورداری هرچه بیشتر همگان

از حق دسترسی به اطلاعات، در جهت حمایت و حراست از آزادی و استقلال مطبوعات، اعتلا و ارتقای استانداردها و معیارهای تخصصی کار و فعالیت روزنامه‌نگاری، تأمین و تضمین مسئولیت اجتماعی روزنامه‌نگاران و احترام آنان به اصول اخلاقی این حرفه...» ذکر شده است.
 به موجب تبصره‌ای که به بند اخیر افزوده شده، تأکید گردیده است که «... تدوین نظام جامع رسانه‌ها و تشکیل شورای عالی رسانه‌ها، در آن‌جا که به حوزه‌های تقنینی و قضایی مربوط است، از طریق تعامل قانونی و منطقی با حوزه‌های مذکور و در مواردی مانند «پیمان جمعی کار روزنامه‌نگاران» و «میثاق اصول اخلاقی حرفه روزنامه‌نگاری»، که به تفاهم و توافق اعضای جامعه مطبوعاتی نیاز دارد، از سوی خود آن‌ها مورد تصویب و تأیید قرار خواهد گرفت.

۳. آزادسازی انتشار نشریات

یکی از مهمترین محورهای اجرایی «سند توسعه مطبوعات»، «آزادسازی انتشار نشریات» است، که در صورت تدارک شرایط تحقق آن، بار دیگر مانند نخستین سال‌های پس از انقلاب مشروطیت، نظام حقوقی مطبوعات ایران بر اصل انتشار آزادانه آن‌ها، استوار خواهد شد.

درباره «آزادسازی انتشار نشریات»، در بند سوم محورهای اجرایی سند یادشده، چنین پیش‌بینی گردیده است:

«... در چارچوب قانون مطبوعات که ذیل نظام حقوقی جامع رسانه‌ها تدوین خواهد شد، باید شیوه ضرورت اخذ امتیاز برای انتشار نشریه کنار گذاشته شود. بدیهی است شیوه‌های کنترل و نظارت فعلی، جای خود را به کنترل‌های حرفه‌ای، صنفی، اخلاقی و سیاست‌های خود تنظیمی خواهند داد و دولت، هدایت و نظارت کلان و عالی را بر عهده خواهد گرفت. درحقیقت دولت از این پس، بیشتر سیاست‌گذار خواهد بود، تا متصدی انجام امور...».

۴. استقلال اقتصادی نشریات و تبدیل آن‌ها به بنگاه‌های اقتصادی

در معرفی محورهای اجرایی «سند توسعه مطبوعات»، راجع به «استقلال اقتصادی نشریات و تبدیل آنها به بنگاه اقتصادی»، چنین گفته شده است:

«استقلال اقتصادی نشریات، منوط به تغییر جهت نظام اعطای یارانه به سمت تأمین و تجهیز زیر ساخت‌های توزیع و تولید مطبوعات است. بر این اساس، پرداخت یارانه به

صورت کنونی آن، به طور کامل قطع شده، یارانه مورد نظر صرف بسترسازی توسعه مطبوعات خواهد شد. در واقع، به این ترتیب هر نشریه‌ای که شایستگی و توانایی واقعی داشته باشد، خواهد توانست به انتشار ادامه دهد»

در بندهای بعدی «محورهای اجرایی» سند مذکور، «زمینه‌های حمایت از صنایع مرتبط با مطبوعات»، «کاهش تصدی گری دولت»، «توسعه انتشار نشریات الکترونیک و ساماندهی نظام توزیع»، معرفی شده‌اند.

در بند پنجم محورهای یادشده درباره «حمایت از صنایع مرتبط با مطبوعات»، بر جهت دادن کمک‌های دولت به سمت زیرساخت‌های مطبوعات، شامل کمبود کاغذ در داخل کشور، روزآمد کردن چاپخانه‌های مطبوعات، گسترش صنایع نوین اطلاعاتی و ارتباطی و روزآمد و ارزان کردن بهره‌مندی مطبوعات و دیگر رسانه‌ها از این صنایع، تأکید گردیده است.

بند ششم محورهای اجرایی سند توسعه مطبوعات، به کاهش تصدی گری دولت در حوزه مطبوعات و سپردن امور دولت و فعالیت‌های اصلی به دست صنف، اختصاص یافته است. در این باره، خاطرنشان شده است که کاهش تصدی گری دولت در حوزه مطبوعات، علاوه بر قانون، به سیاست‌گذاری شورای عالی انقلاب فرهنگی نیاز دارد و دولت می‌تواند برنامه‌های جامع و راهکارهای نظارتی مربوط به آن را تهیه و تدوین کند و موافقت شورای مذکور را برای اجرای آن‌ها کسب نماید.

در بند هفتم محورهای اجرایی مورد پیش‌بینی در سند توسعه مطبوعات، بر ضرورت کمک دولت به توسعه نشریات الکترونیک، در جهت پیشبرد جریان آزاد اطلاعات و توسعه، حق دسترسی به اطلاعات و معرفت‌ها، تأکید شده است. بند هشتم محورهای اجرایی سند مذکور، «ساماندهی نظام توزیع مطبوعات» را طرف توجه قرار داده است، و به منظور روزآمدسازی وضعیت توزیع نشریات، تأسیس سرویس ویژه پست مطبوعات در ساختار شرکت پست جمهوری اسلامی و همچنین هدایت بخشی از یارانه‌های مطبوعات به سوی مصرف‌کنندگان (در نظر گرفتن تعرفه ویژه برای پست و حمل بار مطبوعاتی توسط هواپیمای و ...) را پیش‌بینی کرده است.^{۱۱}

* * * * *

مطالعه سند توسعه مطبوعات، نشان می‌دهد که تدوین‌کنندگان آن، تنها اشاره‌های پراکنده‌ای در متن سند راجع به اهمیت آموزش روزنامه‌نگاری داشته‌اند و این موضوع را به طور دقیق و وسیع مورد توجه قرار نداده‌اند. یادآوری ضرورت «کمک

به ارتقای دانش حرفه‌ای و فنی ... مطبوعات ...» در مقدمه سند مذکور و تأکید بر «... کمک به آموزش و ارتقای کیفی نیروی شاغل در مطبوعات ...»، در معرفی چشم‌انداز مورد نظر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را می‌توان نشانه‌های وقوف کلی دست‌اندرکاران تدارک این سند، به جایگاه آموزش روزنامه‌نگاری در توسعه مطبوعات تلقی کرد. شاید آنان وجود دوره‌های کارشناسی روزنامه‌نگاری در برخی از دانشگاه‌ها و همچنین دوره‌های ویژه آموزش روزنامه‌نگاری در مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها و دانشکده خبر خبرگزاری جمهوری اسلامی را در این زمینه کافی می‌دانسته‌اند و توجه بیشتر به اهمیت تقویت و توسعه این آموزش را ضروری نمی‌شناخته‌اند. اما واقعیت‌ها مشخص می‌سازند که در این مورد نیز باید سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های وسیعی تدارک یابند.^{۱۲}

پی‌نوشت‌ها:

۱. برای شناخت عوامل بنیادی توسعه مطبوعات می‌توان به مقاله زیر رجوع کرد:

معتمدنژاد، کاظم. «مسائل توسعه مطبوعات ایران: شرایط پیشرفت نشریات مستقل و کثرت‌گرا». مجموعه مقالات دومین سمینار بررسی مسائل مطبوعات ایران. جلدیکم. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۷، صفحه‌های ۱۵ تا ۶۵.

۲. مراحل چهارگانه آموزش روزنامه‌نگاری در ایران، از بخش‌هایی از مقاله زیر خلاصه شده نقل گردیده است:

کاظم معتمدنژاد - «سیر تحول آموزش روزنامه‌نگاری در جهان و ایران»: فصلنامه رسانه، سال شانزدهم، شماره یک، بهار ۱۳۸۴ هجری شمسی، صفحه‌های ۷ تا ۴۲.

۳. همان مقاله، صفحه ۳۶

۴. همان مقاله، صفحه ۳۶

۵. همان مقاله، صفحه‌های ۳۶ و ۳۷

۶. همان مقاله، صفحه ۳۷

۷. سند توسعه مطبوعات. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۳

۸. همان سند

۹. همان سند

۱۰. همان سند

۱۱. همان سند

۱۲. همان سند